

Dušan Biber

Mednarodni zapleti ob koncu druge svetovne vojne (Ocene in poročila ameriških obveščevalcev, OSS)*

O mednarodnem položaju Jugoslavije ob koncu druge svetovne vojne sem že večkrat poročal na slovenskih, jugoslovanskih in mednarodnih znanstvenih posvetovanjih. Na posvetovanju »Osvoboditev Slovenije« ob tridesetletnici tega dogodka sem na osnovi tedaj dosegljivih virov zgoščeno poročal o mednarodnem položaju Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne.¹ V Beogradu sem 1975. leta referiral o nespornih med zavezniki in Jugoslovani okrog Koroške.² Na jugoslovansko-britanskem posvetovanju v Kuparih 1978. leta sem poročal o jugoslovanski in britanski politiki med drugo svetovno vojno glede koroškega vprašanja.³ Na jugoslovansko-ameriškem posvetovanju na Plitvicah 1980. leta sem poročal o britanski in ameriški politiki glede jugoslovansko-italijanske meje v istem obdobju.⁴ Ta referat sem kasneje predstavil še na School of Slavonic and Eastern European Studies na univerzi v Londonu in ob seriji predavanj v Trstu leta 1985.⁵ Na četrti okrogli mizi jugoslovanskih in britanskih zgodovinarjev ob štiridesetletnici konca druge svetovne vojne sem na Brdu pri Kranju poročal o novih, tedaj dostopnih, jugoslovanskih virih o poreklu tržaške krize.⁶ Analični referat o tržaški krizi in njenih koreninah pa sem predstavil na znanstvenem posvetovanju jugoslovanskih in italijanskih zgodovinarjev v Trstu leta 1986.⁷

Nobene potrebe ni, da bi sedaj v še bolj strnjeni obliki povzermal vse prej omenjene referate; glavni referati za našo temo so itak znani znanstveni javnosti in dani na vpogled udeležencem našega posvetovanja. Mislím, da je zato najbolj primerno na kratko povzeti in opozoriti, kaj je o tej tematiki moč razbrati iz doslej neznanih in v znanosti še neuporabljenih virov ameriške vojaške obveščevalne službe Office of Stra-

* Referat na posvetovanju o koncu druge svetovne vojne v Sloveniji, Brdo pri Kranju 7.-8. junija 1988.

¹ Dušan Biber, Mednarodni položaj Jugoslavije v zadnjem letu druge svetovne vojne. *Osvoboditev Slovenije*. (Referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani, 22. in 23. decembra 1975) Borec, Ljubljana 1977, str. 237-257.

² Britansko-jugoslovanski nespornizmi okrog Koroške 1944-1945. *Zgodovinski časopis*, XXXII, 1978, št. 4, str. 475-489.

³ Jugoslovanska in britanska politika o koroškem vprašanju 1941-1945, *Zgodovinski časopis*, XXXIII, 1979, št. 1, str. 127-143.

⁴ Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni. *Zgodovinski časopis*, XXXIV, 1980, št. 4, str. 431-441.

⁵ n.d., *Primorska srečanja*, 1985, št. 53, str. 148-155 in *Trst 1945: zbornik predavanj - Trieste 1945: atti delle conferenze*. Narodna in študijska knjižnica v Trstu, 1985, str. 7-44.

⁶ Dušan Biber, Trst, Triest ali Trieste. Geneza in dileme o tržaški krizi, *Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji* (Uredil dr. Dušan Biber), Borec, 1986, št. 12, str. 673-680.

⁷ Dušan Biber, Tržaška kriza 1945, *Delo*, 9. maja 1987, str. 25 in 16. maja 1987, str. 26-27. *Trst 1941-1947*, Koper 1988, str. 105-121.

tegic Services, s kratico OSS oz. Urada za strateške službe. Ti viri se postopoma sproščajo in jih hranijo v ameriškem Nacionalnem arhivu (The National Archives and Records Administration) v Washingtonu, D.C. pod oznako R(ecords) G(roup) 226 – skupina virov 226. V aprilu 1987 sva skupaj s prof. dr. Tonetom Ferencem pregledovala tudi ta fond, pri čemer je kolega dr. Ferenc pregledal predvsem kartoteko oddelka OSS za analize in raziskave in posamezne dokumente. Znanstveni javnosti so sedaj na voljo že mnogi dokumenti, seveda ne še vsi; marsikaj ostaja še naprej pod ključem. Za našo temo bi bilo zelo koristno pregledati radijske depeše, ki so jih izmenjavali posamezni obveščevalni punkti OSS v Caserti, Bernu, Firencah, Benetkah, Udinah (Vidmu), Londonu, Washingtonu in drugje. Toda tak pregled bi zahteval več časa in sredstev, ker je pred odločitvijo za kopiranje vsake depeše potrebno te prebrati z večjo pozornostjo. Kljub temu, da so bili dokumenti izbrani po metodi hitre selekcije in diagonalnega pregleda, so zelo zanimivi in spodbudni za nadaljnje raziskave.

Vprašanje avstrijsko-jugoslovanske meje

V začetku 1945. leta je v oddelek za analize in raziskave OSS prispelo izredno zgoščeno, na treh gosto tipkanih straneh pisano analitično poročilo, datirano s sredino januarja. Napisal ga je predstavnik OSS na »slovensko-avstrijski meji« in ga naslovil »Slovenske mejne zahteve«. Poročevalec je razlikoval med uradno politiko Nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije in Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta. Po teh ameriških ocenah bi NKOJ moral upoštevati britanske interese in je zato postavljaj »zahteve za revizijo meje na način, sprejemljiv za Britance.«

SNOS naj bi užival politično avtonomijo. Direktnih stikov z britansko vlado ni imel in je zato lahko vodil bolj samostojno politiko. Že leta 1942 je bil Celovec izrecno omenjen med mejnimi zahtevami. Franc Leskošek je septembra 1944 britanski misiji pokazal tudi zemljevid Slovenije s Celovcem in Beljakom. Neuradna propaganda v četrtri coni je postavljala še večje zahteve, vse do Karnijskih Alp in severno od Maribora, čeprav »odgovorni partizani teh zahtev niso navajali niti podpirali«. Take zahteve so v OSS ocenjevali kot preizkusni kamen za reagiranje zavezniških misij.

Analitična ocena je predvidevala, da bodo partizani sporna ozemlja vojaško zasedli še pred sklenitvijo mednarodnega sporazuma in tako »zavezniške sile postavili pred izvršeno dejstvo.« Temu naj bi takoj sledil plebiscit. Slabotna avstrijska vlada pa naj bi podprla jugoslovanske ozemeljske zahteve.

Österreichische Freiheits Front (ÖFF) naj bi pritegnila kar največ pravih Avstrijcev, vendar je bila po tej oceni podrejena slovenskemu vodstvu; tudi avstrijski bataljon je bil vključen v slovensko narodnoosvobodilno vojsko.

V sklepih te analize beremo:

»Le malo dvoma je lahko, da člani avstrijske komunistične partije vodijo ÖFF pod zelo tesnim vodstvom in nadzorstvom komunistične partije Slovenije.

Čeprav sta obe ÖFF in KPA za sedaj le majhnega pomena in maloštevilni, odražata uradno politiko Moskve, kot jo interpretira CK KPS in njun pomen bo naraščal v neposrednem sorazmerju z brzino ruskega napredovanja proti Dunaju in posledičnim obsegom ruskega nadzora in vpliva v Avstriji.

Kar zadeva SNOS, kaže, da to politično telo namerava uporabiti ÖFF kot instrument, ki bi mu pomagal zagotoviti revizijo mej z Avstrijo in pomoč pri vzpostavitvi vlade na Dunaju, ki ji bo dopustila obdržati omenjene meje.

Razumno je predpostavljati, da Rusija ta politični razvoj spremlja z največjo pozornostjo in da na zahteve Jugoslavije do Avstrije ne gleda z nenaklonjenostjo. Sodeč po pogovorih s podpolkovnikom Bogomolovom (vodjem ruske misije v četrti coni) in s prosvetljenimi partizani je Rusija odločena, da Evropa ne bo integrirana v federalni blok ali v vrsto regionalnih federalnih blokov, neodvisnih od njenega nadzorstva in vpliva, ker bi tak razvoj smatrala kot grožnjo svoji lastni varnosti.⁸

Operacija Sunrise/Crossword (Sončni vzhod/križanka)

Ameriški zgodovinar Bradley Smith je skupaj z italijansko zgodovinarico Eleno Agarossi že 1979. leta pri založbi Deutsch v Londonu objavil knjigo *Operation Sunrise* o tajnih pogajanjih šefa punkta OSS v Bernu in kasnejšega direktorja CIA, Allena Dullesa, s predstavniki nemške vojske v Italiji. Ta pogajanja so se končala s posebno kapitulacijo nemških sil vse do vzhodne obale Soče in omogočila zavezniškim silam nagli prodor do Trsta. Oba avtorja sta že omenjala, da je Allen Dulles svojo operacijo skušal podpreti s trditvijo, da je za Ruse Trst »še mnogo bolj pomemben cilj kot Berlin«. Bradley Smith skupaj z Eleno Agarossi poudarja, da je Dulles nakazal smer sovjetskega napredovanja napačno in da ne kaže, da bi »Dullesova podoba Titovih partizanov v duhu hladne vojne kot sinonim za Rdečo armado sprejemalo vrhovno vojaško poveljstvo v Italiji.«⁹

Zanimivo je, da je Wilhelm Höttl, sodelavec Walterja Schellenberga, vodje šestega urada za tujino v glavnem uradu za varnost rajha (Amt VI Ausland, v RSHA) (te podrobnosti ni v omenjeni knjigi), s pomočjo generala Glaise von Horstenaua, nekdanjega nemškega poveljujočega generala v NDH, in Mühlmana – tako je poročal Dulles 29. aprila 1945 – vzpostavil zvezo z generali Kesselringom, Vietinghoffom, Rendulicem in Löhrom kot tudi z gauleiterji Schakelom, Hoferjem in Rainerjem. Sam močni šef SD Kaltenbrunner je želel osebno priti na švicarsko mejo ter se dogovoriti o kapitulaciji. Dullesova ocena je bila, da Kaltenbrunner pri zaveznikih očitno skuša igrati na avstrijsko karto.¹⁰

Zanimiv in pomemben je podatek, da je general SS in policijski vodja v Italiji Karl Wolff že 19. marca 1945 na tajnem srečanju z Dullesom pri Locarnu v Švici izročil amerškemu obveščevalcu »koristno mapo z nemškimi podatki o partizanskem bojnem razporedu in položajih«. Wolff se je pohvalil, da so pod njegovim poveljstvom Srbi in Slovenci, zbrani okrog Gorice. To so bili primorski varnostni zbor slovenskih domobrancev, pripadniki Ljotičevega prostovoljnega korpusa ter ostanki Nedičeve Državne straže in četniških oddelkov pod poveljstvom generala Damjanovića.¹¹

⁸ The National Archives and Records Administration (dalje: NARA), Washington, D.C., R(ecords) G(roup) 226, L 53490.

⁹ Bradley F. Smith & Elena Agarossi, *Operation Sunrise*, The Secret Surrender. London 1979, 134–135.

¹⁰ NARA, RG 226, E 165, Box 14, Folder 130, [Dulles] 110 Glavinu, 29. aprila 1945.

¹¹ Prav tam, 20. marca 1945.

Te kvislinške enote so sklenile 26. aprila 1945 poslati svojo misijo k zaveznikom. Polnomočja sta podpisala vojvoda Djuić in general Damjanović. Major Kapitanović je 1. maja 1945 uspel priti do Benetk; prej je opravljal dolžnosti zveznega oficirja med četniki in nemškimi štabom v Trstu.

General Damjanović je zatrjeval, da poveljuje vsem Mihailovičevim silam med Po-stojno in Ilirsko Bistrico in da je tudi južna Slovenija pod njegovim poveljstvom. Četniki so ponujali svoje posredovanje pri Nemcih med pogajanjmi za brezpogojno vdajo in obljubljali, da bodo storili vse, da bi partizanom preprečili zasedbo Trsta. Pohvalili so se, da je general Damjanović zahteval od nemškega generala Globocniga, naj Nemci pustijo tržaško pristanišče nedotaknjeno. Od poveljnika 6. britanske divizije je ameriški obveščevalec zahteval, naj britanske čete vzpostavijo prijateljski stik s Titovimi Jugoslovani. Za njihovim hrbtom bi se četniki potem prebili do britanskih linij, se vdali Britancem ter se tako izognili jugoslovanskemu ujetništvu.¹²

Kaže, da je kljub jasnim določilom kapitulacije v Caserti prihajalo do nesporazumov med nemškimi in zavezniškimi poveljniki. Tako je na primer še 4. maja 1945 general Wolff poročal feldmaršalu Alexandru, da general Kesselring protestira, ker zavezniške čete na Salzburškem in Štajerskem zatrjujejo, da je tudi to področje vključeno v kapitulacijo, čeprav je ta bila omejena na področje vzhodno od reke Soče.¹³

»Prav tako bi priporočal, da se nek ameriški oficir pošlje k slovenskim nacionalistom – če je to potrebno, bi bil lahko tja poslan odtod«, je 29. avgusta 1944, takoj po prihodu v štab Draže Mihailovića, priporočal vodja kasneje odpoklicane ameriške obveščevalne misije, podpolkovnik Robert McDowell.¹⁴ Doslej dostopni ameriški viri ne potrjujejo, da je bila ta ideja realizirana in da bi bil vzpostavljen uradni ameriški obveščevalni stik s slovenskimi domobranci.

Iz spominskih zapisov je razvidno, da so ljotičevci ob koncu vojne prav tako poskušali navezati stike z zavezniki.¹⁵ Boško Kostić je po ugotovitvah UDB kot agent Amt VI Ausland RSHA pod šifro B 0018 navezoval in vzdrževal zveze s predstavniki kraljevske begunske vlade v Carigradu in z nekaterimi zavezniškimi obveščevalnimi službami. Sedaj to Kostić prikriva in se predstavlja kot zelo zaslužen za zaveznike.¹⁶

»Ljotić in drugi srbski voditelji v Istri so, ko so čutili, da se bliža konec vojne, poskušali poslati preko fronte tri skupine ljudi, da bi zaveznike informirali o vojaškem in političnem položaju v Istri in Sloveniji. Kapetan Bora Gavrilović in študent Milorad Ilić sta bila v prvi skupini; podpolkovnik Siniša Očokoljić-Pazarac in študent Rastko Marčetić v drugi in pravnik Milan Fotić v tretji. Žal nobeni od teh skupin ni uspelo doseči zaveznikov. Prav tako jim ni uspelo vzpostaviti stikov z zavezniki iz Švice, kamor so se morali umakniti,« piše Boško Kostić.¹⁷

¹² NARA RG 226, E 121, Box 40, Caserta-SI-R&C-4, Florence, 30. aprila, 1. in 2. maja 1945.

¹³ NARA, RG 226, E 165, Box 14, Folder 131, 4. maja 1945.

¹⁴ NARA, RG 226, E 154, Box 23, Folder 314, Ranger Unit No 2, 29.8.1944.

¹⁵ *South Slav Journal*, Vol. 10, No. 4 (38) Winter 1987/88, str. 65–68.

¹⁶ *Nemačka obavestajna služba*, IV, Beograd 1959, str. 491, 578, 648, 757, 759–762, 951, 985.

¹⁷ Kot op. 15, str. 68.

Jugoslavija ali srednjeevropska konfederacija?

V svojih politično-propagandnih prizadevanjih, da bi vzbudili čim večje nezaupanje do partizanov in Osvobodilne fronte, so slovenski klerikalci v uradnih stikih z zavezniki često zatrjevali, da so slovenski komunisti pravzaprav trockisti, da dobivajo navodila z Dunaja in Berlina, da skušajo vzpostaviti slovensko sovjetsko republiko v okviru srednjeevropske komunistične sovjetske republike s sedežem v Berlinu; skratka, vse to naj bi bila nacistična zarota proti slovenskemu narodu.¹⁸ Franc Snoj je bil tesno povezan z OSS in je npr. že decembra 1942 predstavnikom OSS v New Yorku zatrjeval, da je Boris Kidrič trockist, ki sodeluje z Nemci, medtem ko so ameriški Slovenci enotni v opoziciji proti Ottu Habsburškemu in morebitni restavraciji habsburške monarhije.¹⁹ Snoj se je izjasnil za obnovo kraljevine Jugoslavije, toda v začetku marca 1943. leta je menil, da bo ustanovljena balkanska federacija vključno z Jugoslavijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, medtem ko bo srednjeevropska konfederacija zajela Poljsko, Avstrijo in Češkoslovaško.²⁰

Lahko domnevamo, da je polkovnik Vladimir Vauhnik napisal poročilo, ki ga je nepodpisanega v drugi polovici 1944. leta dr. Miha Krek izročil amerškemu polkovniku Torielliju. Med drugim beremo naslednje:

»Tako imenovano partizansko gibanje v Sloveniji je izključno trockistična teroristična organizacija, v kateri ni nobene slovenske demokratične stranke niti kakršnekoli druge slovenske nekomunistične organizacije ali gibanja. 'Partizansko gibanje' v Sloveniji zasleduje samo en cilj: nasilno boljševizacijo Slovenije kot enega najpomembnejših geopolitičnih delov Evrope.«

Pisec je priporočal, naj bi zavezniki »slovenskim demokratom izročili oblast v svobodni in združeni Sloveniji od Trsta do Visokih Tur in Blatnega jezera, saj partizani načrtujejo pomor še nadaljnjih 40.000 Slovencev.«²¹

Predstavniki Slovenske zaveze v Trstu in Gorici – prvi iz vrst liberalne, drugi iz klerikalne stranke – pa so se 25. maja 1943 izjasnili za priključitev k Sloveniji in Jugoslaviji. V svoji resoluciji so zapisali »... mi energično odklanjamo sleherni načrt, da se vzpostavi konfederacija v Srednji Evropi ali Habsburška monarhija, ki bi vključevala vse ali samo del našega ozemlja.« Odločno so se zoperstavili vsaki ideji za ustanovitev avtonomne sovjetske republike Julijske krajine, kar naj bi po njihovem mnenju zahtevali komunistični partiji Italije in Nemčije.²²

Po ustanovitvi Šubašičeve vlade in sporazuma Tito – Šubašić na Visu pa je poleti 1944. leta med slovenskimi begunskimi politiki prišlo do razkola ob predlogu, naj se

¹⁸ NARA, RG 226, 89658.

¹⁹ NARA, RG 226, E100, Box 102, YU-681.

²⁰ NARA, RG 226, E 100, Box 102, YU-744.

²¹ Kot op. 18. Prim., Dušan Biber, Paukova mreža oko Visa, *Vjesnik u srijedu*, št. 1073, 21. novembra 1973, str. 35–36, o Vauhnikovih idejah za separatno državo Slovenijo s Trstom, za pogajanja s Čehi in podporo Vatikana. V beležki Foreign Officea beremo o teh Vauhnikovih idejah: »To je vse precej zmedeno in ustvarja zmedo, ker se kaže kot prizadevanje, da bi v primeru razcepa Jugoslavije Slovincem dali poseben tretman, da bi osnovali neodvisno državo, temelječo na Trstu, s posebnimi zvezami z zapadnimi zavezniki. Toda mi delamo na hipotezi zedinjene Jugoslavije, vključno s Slovenijo.«

²² NARA, RG 84, Box 39.

slovenski domobranci priključijo partizanom in prekinajo sodelovanje z nemškim okupatorjem. Tako se je npr. avgusta 1944. leta v Bariju – po ameriških poročilih (podrobnih britanskih ni na voljo) – tako imenovana slovenska misija (dr. Milko Brezigar, dr. Fran Mačkovšek in Josip Germ) v imenu Slovenske zaveze izjasnila za demokratsko federativno kraljevino Jugoslavijo, s Trstom, Istro, jadranskimi otoki in za mejo z Italijo vse do avstrijsko-italijanske meje iz 1914. leta, s Koroško, Celovcem, Beljakom in slovenskim ozemljem severno od Maribora.²³ Že v drugi polovici avgusta 1944. leta pa so po ameriških obveščevalnih poročilih neimenovani predstavniki slovenske ljudske stranke in hrvatske seljačke stranke predlagali papežu Piju XII. ustanovitev srednjeevropske katoliške države; po predlogu slovenskih klerikalcev bi te države sestavljale Slovenija, Hrvaška, Avstrija in Bavarska; predstavniki HSS pa so dodali še Madžarsko in Slovaško. Te ideje je OSS ocenila kot fantastične, menila pa je, da kljub vsemu le velja o njih razmišljati.²⁴

Dr. Miha Krek se je v Rimu zavzemal, da bi Slovenijo zasedle zavezniške čete, nikakor pa ne sovjetske ali samo – kot je trdil – Titove partizanske sile. Menil je, da Sovjetska zveza ni neposredno zainteresirana za slovensko ozemlje in da zato na bo nasprotovala angloameriški okupaciji Slovenije. Združena Slovenija naj bi bila podčasno zavezniško vojaško upravo in zavezniškim nadzorstvom. Slovenski domobranci – bilo naj bi jih 18.000 – bi se pridružili zaveznikom. Po mnenju dr. Kreka bi to storila tudi večina od 14.000 slovenskih partizanov; te bi seveda reorganizirali.

Ljubljanski škof dr. Gregorij Rožman je preko dr. Kreka in patra Prešerna prosil papeža Pija XII., naj se zavzame za anglo-ameriško okupacijo Slovenije. Papež naj bi – kot je trdil dr. Krek – 26. novembra 1944. leta »obljubil, bo storil vse, kar je v njegovi moči, da se izogne komunistični okupaciji Slovenije«. Dr. Krek je še svaril, da »komunistični voditelji« načrtujejo poboj 15.000 ljudi v Ljubljani, 50.000 v Trstu, medtem ko bi najmanj 100.000 ljudi moralo zbežati, če bi Osvobodilna fronta – čeprav samo za nekaj dni – prevzela oblast.²⁵

V začetku marca 1945 so – po ameriških virih – v Vatikanu napovedovali, da bosta Slovenija in Julijska Krajina spet združeni v Avstriji in da bo namesto Ženeve v bodoče Trst sedež nove svetovne organizacije za mir.²⁶ Pred dvema letoma je Franc Snój še napovedoval delitev Avstrije med Češkoslovaško in Jugoslavijo.²⁷ Vatikanski krogi so ameriškim obveščevalcem zatrjevali, da si papež vztrajno prizadeva, da ne bi prišlo do Titove okupacije Trsta. Vatikan naj bi dobil v roke listo obsojencev iz Trsta, ki bi bili v tem primeru likvidirani. Po papeževem mnenju nikakor ni bilo mogoče dopustiti, da bi Titove čete same bile v Trstu.²⁸

Ameriški obveščevalni organi v Vidmu v Italiji so pripravili slovenskega duhovnika Stanislava Žerjala, ki je vzdrževal kurirsko zvezo med slovenskimi klerikalci v Rimu

²³ NARA, RG 226, 89307.

²⁴ NARA, RG 226, 93324. Prim. V. Dedijer, *Interesne sfere*, Beograd 1980, str. 382.

²⁵ NARA, RG 226, 113566.

²⁶ NARA, RG 226, 122085.

²⁷ NARA, RG 226, E 100, Box 102, YU-732.

²⁸ NARA, RG 226, 122085.

in njihovimi strankarskimi somišljeniki v Ljubljani. Pri njem so našli tudi navodila dr. Miha Kreka z dne 4. maja 1945. Krek je naročal, naj vodijo protikomunistično propagando in v očeh zaveznikov rehabilitirajo Jevdjevića, Djuića in Ljotića. Duhovnik Žerjal je imel pri sebi domobranske in nemške dokumente in OSS je domnevala, da je bil namenjen k škofu dr. Rožmanu v Ljubljano.²⁹

Kot vemo – Slovenec je o tem poročal v posebni izdaji 4. maja 1945. leta – so 3. maja 1945 na Taboru, na seji »enodnevnega slovenskega parlamenta«, oklicali slovensko državo kot del federativne kraljevine Jugoslavije, slovensko domobranstvo pa proglasili za del kraljevske jugoslovanske vojske pod poveljstvom kralja Petra II. Tako so se slovenski domobranci in njihovi politični vodje tudi predstavljali zaveznikom, ko so se jim vdali na Koroškem. V dokumentu LH-37 z dne 26. maja 1945 (E 92 B 186) beremo, da je namen »kraljevske slovenske vojske«, ki tabori južno od Celovca, »oditi v Italijo in se pridružiti drugim delom kraljevske jugoslovanske vojske, da bi ostali vojaška enota in počakali na vrnitev v Jugoslavijo.« Podpolkovnik slovenskih domobrancev Emil Cof je menil, da je število 12.000 mož in 6.000 žensk in otrok morda pretirano, predstavljal je svoje vojake kot protikomunistično vojsko in zatrjeval, da so za razliko od ustašev vsi za kralja Petra in zaveznike. V centrali OSS v Washingtonu pa so suho pripomnili: »Ta vojska je bolj znana kot Rupnikova bela garda, kvislinška enota.« Vendar pa so že sredi julija 1945 v italijanskem generalštabu opozarjali ameriške obveščevalce, da se emigrantski slovenski politiki z dr. Krekom na čelu zavzemajo za ustanovitev slovenske države, ki bi vključevala Julijsko Krajino in Furlanijo.³⁰ Dr. Miha Krek je v začetku julija 1945 iz Rima poslal Winstonu Churchilliu telegram z zahtevo, naj se zavezniška vojaška uprava vzpostavi za vso Slovenijo.³¹

Ameriško-britanski nespোরazumi na obveščevalnem področju

V mesečnem poročilu o delu OSS na področju Sredozemlja in Srednjega vzhoda za maj 1945 beremo, da so mestni team OSS v Beogradu zmanjšali na deset članov. Na zahtevo glavnega poveljstva zavezniških sil so ameriški obveščevalci ostali v Beogradu do zaključka pogajanj o umiku jugoslovanskih enot iz Trsta.

Američani so v Avstrijo poslali 34 svojih agentov, ki pa niso bili posebno uspešni. Štirje agenti so bili pogrešani, štirje ubiti, trinajst so jih ujeli Nemci, sedem jih ni prišlo na cilj, eden pa se je kasneje razkril kot dvojni agent. Od 13 ujetnikov so uspeli dobiti nazaj 11 agentov.

Od decembra 1944 so od operatorja misije Mansion (Maple) v OSS dobivali dobra, taktična obveščevalna poročila iz Slovenije in Koroške. Aprila 1945 so poslali na Koroško še nov »Gutherie« team, ki je navezal stike s Titovimi partizani. Po pomoti je poljski navigator misijo Dania spustil na jugoslovansko alpsko področje in ne v Avstrijo; dva sta potem prišla v Trst z jugoslovanskimi partizani, tretji pa se je menda še skrival na področju okrog Gradca (Graz).

---

²⁹ NARA, RG 226, I 58179.

³⁰ NARA, RG 226, 139960.

³¹ Public Record Office (PRO), FO 371/48822, R 11815, 9/7/45.

»Tržaška enota, ki je imela navodila, da zbere dokumente in obveščevalna poročila o področju Julijska Krajina, je prispela 2. maja. Britanske oblasti pa so jo prislile, da je ostala v Vidmu. Le trikrat so med 10. in 29. majem lahko šli v Trst z dovolilnico, veljavno dvanajst ur, čeprav so britanske skupine delovale v mestu. V enoti sta bila dva ameriška oficirja, rojena v Italiji, ki sta bila s tega področja in sta imela dobre kontakte. Kljub težavam jima je uspelo vzpostaviti stike z italijanskimi in jugoslovanskimi voditelji.«

Vse obveščevalne skupine OSS so umaknili iz Jugoslavije razen tržaške skupine. Ameriški obveščevalni zvezni oficir je ostal pri osmi armadi na področju Trsta, drugi pa je v taborišču vojnih ujetnikov v Caseni zasliševal jugoslovanske ujetnike, v glavnem četnike. Dobili so poročila o jugoslovanskih silah na Koroškem, v Julijski Krajini in Makedoniji, kot tudi poročila o položaju v Ljubljani in v Trstu. V Istri so okrepili ameriško obveščevalno službo in tja poslali šest skupin. Pri glavnem štabu Slovenije je maja 1945 še deloval ameriški obveščevalni oficir, eden je bil pri četrti coni, dva pa sta bila pri štabu četrte armade.³²

Bežen pogled v operativne depeše OSS v maju 1945 kaže bolj dramatično podobo o nesporazumih med ameriški in britanskimi obveščevalci. Skupino OSS za mesto Trst so sestavljali kapetan Uberti, desetar Valerio Melchiori, narednik Albino Perna in podnarednik Sala Campora. Uberti je 24. maja 1945 mad drugim poročal v Caserto:

»Bratrance [tj. Britanci] so zahtevali, naj se začne vstaja, da bi dobili izgovor za zavezniško okupacijo. Sporočite, če je to sklep na odgovorni ravni in če je zajamčena takojšnja pomoč.«

Uberti je opozarjal, da so Jugoslovani in garibaldinci organizirali obsežno obveščevalno in sabotažno službo. Italijanski komunisti v Trstu in Furlaniji so po teh ameriških virih nujno zahtevali navodila iz Milana, vendar jih dotlej niso dobili.

»Vsi razen OSS so v Trstu«, se je pritoževal Uberti in navajal, da so britanski častniki v Trstu tudi v civilu. »Britanci imajo polno agencij in prikritih agentov v Trstu. [...] Izgledamo kot pravi bedaki. Poročali so, da Britanci pripravljajo vstajo v mestu, da bi izsilili oboroženo zavezniško intervencijo«, je rečeno v depeši z dne 28. maja 1945.

Trinajsti britanski korpus je 31. maja 1945 celo odklonil izdati zgolj začasno dovolilnico skupini OSS za obisk Trsta, češ da bodo sami dali Američanom na voljo vse potrebne obveščevalne podatke. Odnosi so se tako zaostriili, da so Britanci 11. junija 1945 zahtevali, da se Uberti takoj umakne iz Trsta in da tam sploh ne žele nikakršne skupine OSS. Kapetan Uberti se je naslednjega dne pritožil predpostavljenim, da so vse obveščevalne službe, vključno z italijansko, dobile dovoljenje za delo v Trstu, ameriška vojaška obveščevalna služba pa ne.³³

Med svojimi redkimi, strogo nadzorovanimi obiski v Trstu so agenti OSS vzdrževali stike s člani CLN za Trst in skrite v avtomobilu nekatere od njih tudi varno pre-

³² NARA, RG 226, E 99, Box 26, Folder 129.

³³ NARA, RG 226, E 121, Box 39, Caserta-SI-R&C-3, Cables Caserta, poročila z dne 24., 26., 28., 31. maja, 11. in 12. junija 1945.

peljali iz mesta. Vzpostavljali so tudi tajne radijske zveze. Brez pogleda v britanske obveščevalne dokumente (ti ostajajo še naprej pod ključem) ne bo moč odgovoriti na vprašanje, kje so globlji razlogi za takšna trenja med zavezniškimi obveščevalnimi službami, ki presegajo običajno rivalstvo. Najbolj verjetno je, da so Britanci sumili Američane, da - glede na ameriško osebje italijanskega porekla - delujejo preveč enostransko v prid italijanski strani.

Seveda pa je OSS dobivala in analizirala poročila tudi iz drugih virov, ki podrobneje niso označeni. Tako v začasnem poročilu o jugoslovanski okupaciji Trsta z dne 16. maja beremo, da bodo, kot kaže, četrto jugoslovansko armado v Trstu kmalu zamenjale slovenske enote. »Nekateri italijanski predstavniki so politično povsem nepomembni in komajda predstavljajo kaj več kot samega sebe. Drugi so bili izbrani brez predhodnega posvetovanja, ker uživajo ugled v skupnosti. Nekatere od teh oseb so že odstopile, druge pa bodo to v kratkem storile, nekateri pa so se kar poskrili [...] Ob osvoboditvi so nekatere člane italijanskega CLN zaprli, drugi so šli v podzemlje, nekateri pa so pobegnili v Italijo«, je rečeno v tem poročilu.³⁴

Poročilo z dne 25. maja 1945 odraža mračno sliko položaja v Trstu:

»Gospodarsko življenje v mestu je paralizirano. Banke so še vedno zaprte, vrednostni papirji so blokirani in Jugoslovani imajo v svojih rokah vse komunalne službe. Trenutno je hrana najbolj resen problem mestnega prebivalstva [...] Jugoslovani še naprej zapirajo v velikem obsegu.« Rečeno je bilo, da so nekatere izmed tistih, ki so jih priprli med 2. in 6. majem, že izpustili. O drugih ni bilo nič slišati. Italijanski viri so omenjali, da je bilo med 2. in 14. majem iz političnih razlogov usmrčenih 150 oseb, 6.000 pa naj bi jih bilo v zaporu.³⁵

Nekdanji vodja ameriške obveščevalne misije Alum v Sloveniji, poročnik Desich, je bil v svojih poročilih poudarjeno kritičen do dogajanj okrog sebe. »Ko bodo Nemci zapustili Slovenijo in bodo britanske in ameriške čete poskušale vstopiti, bodo partizani prišli na dan s svojo pravo barvo in pokazali, kaj čutijo do nas«, je napovedal Desich.³⁶ Desichevo poročilo, da so Jugoslovani na ozemlju zahodno od Soče deportirali pet do deset tisoč italijanskih državljanov, da bi tako omogočili Jugoslovanom zmago na bližnjem plebiscitu, je bilo sprejeto s skepsjo. OSS je zahtevala, naj se ti podatki skrbno preverijo.³⁷

Poročila kapetana Johna Blatnika

Zaključno poročilo o službovanju kapetana Johna Blatnika, vodje ameriške obveščevalne misije pri Glavnem štabu Hrvatske in nato Slovenije, je že v celoti objavljeno.³⁸ Večina njegovih poročil je bila taktično-strateškega značaja, vendar so včasih obravnavala tudi politične aspekte dogajanj v Sloveniji. Tako je kapetan Blatnik 18. aprila 1945 med drugim poročal:

³⁴ NARA, RG 226, E 154, Box 4, Folder 73, North Italian Report No. 9.

³⁵ NARA, RG 226, 132533.

³⁶ NARA, RG 226, E 99, Box 35, Folder 99, Washington History Office.

³⁷ NARA, RG 226, E 121, Box 40, Caserta-Si-RC-3, Cables Caserta.

³⁸ Borec, št. 2, februar 1988, str. 199-211.

»Rusija in Rdeča armada sta tu zlahka favorita. [...] Osvoboditev Jugoslavije se skoraj povsem pripisuje Rdeči armadi in partizanom. Britanci se čutijo prezrti glede na dejstvo, da so partizanom dali precejšnjo materialno pomoč, le redkokdaj pa so dobili besedo priznanja ali zahvale. [...] Partizanski uradniki opetovano zahtevajo Trst, Primorsko ter avstrijsko Koroško in Štajersko in so, kot kaže, odločeni, da ta področja vključijo v novo Slovenijo.«³⁹

Blatnik je 25. avgusta 1945 poročal podpolkovnik Chapinu o vtisih, ki jih je dobil na osnovi pripovedovanja 45 oseb, ki so bodisi pribežale v Trst ali pa so ga obiskale in se potem spet vrstile domov. Z dvanajstimi osebami je kapetan Blatnik osebno govoril. Brez lastnega komentarja o verjetnosti ali verodostojnosti je kapetan Blatnik te pripovedi v povzetku posredoval po vojaško-obveščevalni liniji. Ameriška ambasada v Rimu je kopijo tega poročila priložila svojemu poročilu State Departmentu 9. oktobra 1945.

Na osnovi teh ustnih, nepreverjenih virov, naj bi bilo v Ljubljani po osvoboditvi zaprtih kar 16.000 do 20.000 oseb. Govorili so, da so partizani ubili 32.000 do 36.000 Slovencev. Po tako zbranih ustnih virih naj bi bilo v Crnogrobu 1.000 grobov, v Kamniški Bistrici 500 grobov, v Kočevskem Rogu nekaj deset tisoč, v Hrastniku pa naj bi bilo v noči od 5. na 6. julij ubitih 1.500 slovenskih domobrancev, od katerih naj bi bili nekateri celo živi pokopani. V kraju Kopišče pri Kamniku je bilo menda ubitih 1.300 oseb. V Št. Vidu je 600 oseb zbolelo za tifusom, tudi po 150 jih je umrlo v eni sami noči.

Po teh ocenah naj bi bila naloga ljudskih sodišč, da likvidirajo sleherno politično opozicijo in da odvzamejo imovino. Iz Trsta naj bi partizani odnesli 160 milijonov lir.⁴⁰

Sodeč po dosegljivih in doslej pregledanih virih je ameriška obveščevalna služba dobila prepis emigrantskega poročila z dne 1. junija 1945 šele 12. julija 1945. Poročilo se je nanašalo na britansko vračanje slovenskih domobrancev in bilo poslano dr. Mihi Kreku v Rim. Obveščevalec OSS je prepis tega poročila dobil »preko zanesljivega vi-sokega cerkvenega vira«; lokacija ni bila navedena.⁴¹ Prepis poročila dveh očevidev (eden je gotovo bil dr. Basaj) pa je OSS prejela šele 24. oktobra 1945.⁴²

Bob Perry o nemški vdaji

Zanimiva je tudi spominska izjava narednika Boba Perrya [Roberta Plana] z dne 11. marca 1947 o dogodkih ob koncu vojne. Med drugim je zapisal: »Devetega maja sem pomagal pri pogajanjih za vdajo nemške armadne grupe E tako, da sem ujel poveljnika štaba korpusa, generalpolkovnika Löhra. Potem sem šel v Velikovec na Koroško, kjer sem navezal stik z britanskimi enotami petega britanskega korpusa in s kapetanom Koenigom. Najprej sem deloval kot posrednik, nato pa kot tolmač med

³⁹ NARA, RG 226, E 154, Box 25, Folder 332, Bari-Opr- 52 Arrow.

⁴⁰ NARA, RG 84, Box 50.

⁴¹ NARA, RG 226, XL 12945.

⁴² NARA, RG 226, XL 24542.

britanskimi silami na eni in hrvatsko-ustaškimi silami na drugi strani. Potem ko so partizani obljubili, da ne bo nihče ustreljen brez sodne razprave, je bila dosežena popolna vdaja. Tolmačil sem brigadirju Scottu, ki je bil pri Britancih. Potem sem šel v Trst in v Caserto, kamor sem prispel v začetku junija.«⁴³

Kot zanimivost naj omenim še, da je ob posredovanju OSS sovjetski polkovnik Riumin v Rimu 24. aprila 1945 v ruščini naslovil proglas sovjetskim državljanom, ki so služili v nemških kozaških formacijah in so imeli svojo postojanko in šolo tudi v Tolminu. Če se bodo predali oz. uprli Nemcem, jih bodo v Sovjetski zvezi sprejeli kot sinove domovine in če bodo po vrnitvi v domovino svoje obveznosti pošteno izpolnjevali, ne bodo klicani na odgovornost.⁴⁴ O rezultatih te propagandne akcije ni podatkov; kaže, da je bila brez uspeha, saj so se kozaki pod poveljstvom nemškega generala von Panwitzja predali Britancem.⁴⁵

Nekaj odprtih vprašanj

Načelnik britanskega imperialnega generalštaba je 2. maja 1945 v posebni tajni depeši povprašal feldmaršala Alexandra, vrhovnega poveljnika zavezniških sil na Sredozemlju, če bi lahko brez zapletov svoje enote med ofenzivo proti Avstriji oskrboval preko pristanišča v Benetkah. Med drugim je menil: »Možno je namreč, da bo morda potrebno pretrgati vse politične zveze z Julijsko krajino, vključno s področjem okrog Trbiža in se izogniti vsem obveznostim na tem spornem področju.« Feldmaršal Alexander pa je 3. maja 1945 med drugim sporočil načelniku imperialnega generalštaba: »Petnajsti armijski grupi sem dal navodilo, da naj z največjo možno brzino pritiska naprej, da bi zasedla kar največji del Avstrije, po katerem lahko stegnemo roke, preden bo prišlo do splošne nemške vdaje ali zloma na ruski fronti, tako da jo bomo lahko uporabili za kupčevanje.«

Na izrecno vprašanje o možnostih uporabe beneškega namesto tržaškega pristanišča pa je feldmaršal Alexander odgovoril 4. maja, češ da je pot preko Tirolske in Brennerja proti Avstriji draga in nepraktična.⁴⁶

Vprašanje, ki se postavlja pred raziskovalca, je ob pomanjkanju drugih virov za sedaj še nerešljivo. Kakšni naj bi bili politični razlogi, ki bi zaveznikom narekovali, da so prav na dan prihoda prvih novozelandskih enot generala Freyberga v Trst razmišljali o popolnem umiku iz Julijske Krajine? So to misel vzpodbudila doslej neznana tajna pogajanja med Rusi in Britanci o novi razmejitvi interesnih sfer?

Znano je, da je Stalin konec marca in v začetku aprila odkrito izražal svoje dvome in negodovanje zaradi ameriško-nemških tajnih pogajanj v Bernu.⁴⁷ Sporazum o kapitulaciji nemških sil v Italiji je bil podpisan v Caserti 29. aprila 1945 ob 14. uri in

⁴³ NARA, RG 226, E 97, Box 33, Folder 581, Maple Algiers-SI-OP-19.

⁴⁴ NARA, RG 226, E 154, Box 15, Folder 208, Bari-SI-OP-27, Ops.Gen.

⁴⁵ *Borec*, 1986, št. 12, str. 775.

⁴⁶ PRO, WO 214/45, AFSC X79/03.

⁴⁷ B. Smith & E. Agarossi, n.d., str. 101-124.

stopil v veljavo 2. maja 1945 opoldne.⁴⁸ Kardeljeva depeša z dne 29. aprila 1945 naroča med drugim: »Če v treh dneh ne pridemo pred Trst, bodo zavezniki prej tam kot mi. Trst je vaša glavna partijska naloga danes.«⁴⁹ Skoraj z enakimi besedami je CK KPS istega dne sporočil Oblastnemu komiteju KPS za Slovensko Primorje: »... da ves IX. korpus do zadnjega moža izvrši napad v smeri Trsta in da se prebije v tržaška predmestja in začne poulične borbe. [...] Skrajni čas je za vstajo v Trstu. Če ne pridemo takoj pred Trst, bodo zavezniki prej tam kot mi. Trst je naša glavna partijska naloga danes.«⁵⁰

Vprašanje je, ali je in če je, kdaj in kako, Stalin morda obvestil Tita o pogajanjih v Bernu; vprašanje je tudi, po kakšni poti je CK KPJ oz. generalštab jugoslovanske armade dobil informacije o pripravah in izvedbi sporazuma o kapitulaciji, ki je bil podpisan v Caserti 29. aprila 1945. Je morda obstajala koordinacija s Sovjetsko zvezo in Rdečo armado?

Navodila CK KPS Borisu Kraigherju z dne 29. aprila 1945 sicer govore: »Padec Benetk še jasneje govori, da je treba takoj začeti z vstajo v Trstu in Gorici in ne sektašiti v odnosu do Italijanov. Prenesti vstajo v Gorico in Trst pod našim vodstvom in zasesti nato z našimi silami – to je linija.«⁵¹

(Teh nekaj podatkov iz doslej neznanih virov naj vzpodbudi razpravo med udeleženci našega posvetovanja, ki se morda spominjajo še marsičesa, kar bi raziskovalec zaman iskal v arhivih.)

---

⁴⁸ Prav tam. str. 156–157.

⁴⁹ D. Biber, n.č., *Borec* 1986, str. 677.

⁵⁰ Arhiv CK ZKS, 15955, depeša št. 86.

⁵¹ Prav tam. 15956, depeša št. 91.

INTERNATIONAL CONFLICTS AT THE END OF WORLD WAR II
(ESTIMATES AND REPORTS OF THE OFFICE OF STRATEGIC SERVICES)

S u m m a r y

At the end of World War II, Yugoslavia, and within her framework, the territory of Slovenia, were of considerable interest to the Allies. Consequently, a number of estimates and reports relevant to Slovenia can be found in the documents of the U.S. intelligence organisation Office of Strategic Services (OSS). At the beginning of 1945, an OSS representative reports about »Slovenian border claims« that were supposed to cover a territory including the Carnian Alps and north of Maribor. The analysis states that Partisan troops will invade the territory in question and the allied forces will face a *fait accompli*.

In terms of the border in the West and Trieste operation Sunrise/Crossword, i.e. secret negotiations between the head of the OSS office in Berne, Switzerland, the future CIA head Allen Dulles, with the representatives of the German army in Italy is rather interesting. The negotiations ended with a separate surrender of German military forces all the way to the Isonzo, which allowed the Allies to make a rapid breakthrough and reach Trieste. It is of some significance in this context that Karl Wolff, an SS general and head of police forces in Italy, handed over to an American intelligence offices specific information about the deployment and battle array of the Partisan troops, boasting of having under his personal command the Slovenian domobranci in the Littoral as well as the Chetniks, members of the Ljotić volunteers, a few members of Nedić's State Guard, and Chetnik platoons under the command of general Damjanović. The Chetniks were offering themselves as mediators with the Germans in the course of negotiations about an unconditional surrender, promising to do their best to prevent the Partisan troops from invading Trieste. For Slovenian Partisans the liberation of Trieste was the »principal party duty«. The U.S. sources also report their attitude towards a restoration of a Yugoslav state or a Catholic confederation in Central Europe; the latter was the option of the Slovenian People's Party. The American sources indicated that unnamed representatives of this party and of the Croatian Peasants' Party submitted to Pope Pius XII a proposal of establishing a Catholic state in Central Europe. The OSS estimates the idea as »fantastic«, believing that it still deserves some consideration. According to OSS reports Miha Krek and Ljubljana's Bishop Gregorij Rožman advocated an occupation of Slovenia by Anglo-American military forces. With regard to Trieste and Carinthia there were some conflicts, too between the U.S. intelligence service and that of Great Britain. The latter caused problems to the OSS operations. Captain John Blatnik, head of the U.S. intelligence mission to the Headquarters of Croatia first and then Slovenia, reported on the basis of oral and unverified sources that there were supposedly 16,000 to 20,000 individuals held detained in Ljubljana after the liberation, and that the Partisans killed 32,000 to 36,000 Slovenes. Judging on the basis of the sources scrutinised to date, the U.S. intelligence had access to a British report dated June 1, 1945 about the deportation of Slovenian domobranci no earlier than on July 16, 1945.